

A241

Picoides tridactylus

(L., 1758)

Dzięcioł trójpalczasty

Rząd: dzięciolowe, rodzina: dzięciolowate

Status występowania w Polsce

Bardzo nielicznie, lokalnie nielicznie lęgowy w lasach Karpat i północnego wschodu kraju.

Opis gatunku

W przeciwieństwie do innych dzięciolów ma trzy palce – dwa skierowane do przodu, jeden do tyłu. Nieco mniejszy od dzięciola dużego. Długość ciała 21–25 cm, rozpiętość skrzydeł 32–35 cm, masa ciała 61–75 g. Ciemny dzięciol z czarnymi skrzydłami i białym, od karku do ogona, grzbietem. Na bokach białego brzucha czarne prążkowanie. Wierzch głowy samca żółty, samicy czarno-biało kreskowany. W upierzeniu brak czerwieni. Młode ubarwienie podobnie do dorosłego samca, ale barwy mniej skonstrastowane, czapeczka mniejsza. W porównaniu z innymi dzięciolami odzywają się bardzo rzadko. Zaniepokojone odzywają się miękkim „kajok”. Bębnienie – długa (około 1,5 s) seria równomiernie oddzielonych od siebie uderzeń („seria z karabin maszynowego”) – podobne do bębnienia dzięciola czarnego, ale znacznie cichsze, słabsze. Z występujących w Polsce dwóch podgatunków, podgatunek górski jest ciemniejszy, występują u niego czarne plamki na białym grzbiecie, a spód ciała jest gęściej prążkowany.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Brak czerwonej barwy w upierzeniu pozwala na łatwe odróżnienie od wszystkich innych dzięciolów pstrych, poza samicą dzięciolka *Dendrocopos minor* (A240). Dzięciolki są jednak o połowę mniejsze i mają wyraźne poprzeczne białe pręgi na skrzydłach, których brak u dzięciola trójpalczastego.

Biologia**Tryb życia**

Gatunek osiadły, terytorialny. Żyją pojedynczo lub parami.

Lęgi

Dziuple lęgowe wykuwa w martwych, spróchniałych drzewach, głównie w świerkach (80%) o pierśnicy przekraczającej 30 cm, rzadziej w sosnach, osikach i olchach. Gniazduje na wysokości 1–6 m (zwykle 3–6 m), w Białowieskim PN średnio na 10 m. Każdego roku wykuwa nową dziuplę, kują oba ptaki tworzące parę. Tylko raz w roku samica

składa 3–6 jaj. Wysiadują oboje rodzice przez 11 dni i wspólnie opiekują się pisklętami. Młode przebywają w gnieździe 22–25 dni, a po wylocie jeszcze przez ponad miesiąc zostają przy rodzicach. Ze wszystkich dzięciolów występujących w Polsce najpóźniej przystępuje do lęgów, jaja składa na początku maja, a pisklęta opuszczają gniazdo w drugiej połowie czerwca.

Dzięcioly trójpalczaste występują w bardzo niskim zagęszczeniu, sięgającym w najlepszych siedliskach zaledwie 1,0 p./1 km². Zależnie od zagęszczenia zamierających i martwych świerków, stanowiących kluczowy element siedliska tego gatunku, jedna para potrzebuje do życia 100–400 ha starodrzewi z dużym udziałem świerka.

Wędrowki

Gatunek osiadły. Tylko wyjątkowo pojedyncze ptaki spotyka się poza miejscami stałego występowania.

Zimowanie

Spotykany w tych samych miejscach co w sezonie lęgowym. Brak szczegółowych danych, ale poszczególne osobniki wydają się spędzać cały rok na tym samym obszarze.

Pokarm

Jest to gatunek wąsko wyspecjalizowany. Żeruje na obumarłych pniach drzew, głównie świerków, lokalnie także innych drzew iglastych. Najczęściej żeruje na dolnej połowie pnia, odłupując płatki kory, nie wykuwa tak głębokich otworów, jak dzieciot duży czy dzieciot białostrzbiety. Pokarmem są larwy, poczwarki i imago chrząszczy, wyszukiwane w korze i tuż pod nią. Podstawowym pożywieniem są korniki, w tym kornik drukarz, zjadają także kózkowate, ryjkowcowate, błonkówki i pająki. Korniki stanowią podstawowy składnik diety w sezonie pozalęgowym. Dla zaspokojenia potrzeb energetycznych jeden dzieciot musi zjadać zimą ponad 2600 larw korników dziennie. Szacuje się, że jeden dzieciot trójpalczasty zabija rocznie około 670 000 korników.

Występowanie

Siedlisko

Zamieszkuje głównie stare bory i bory mieszane, jak również wilgotne drzewostany (łęgi, olsy, rzadko grądy) jeśli tylko zawierają domieszkę starych świerków. Podgatunek górski gnieździ się w lasach świerkowo-jodłowych na wysokości od 650–1900 m n.p.m. (czasami w lasach modrzewiowych). Podgatunek borealny zajmuje lasy tajgowe zdominowane przez świerki, sosny i olchy, preferując miejsca wilgotne, takie jak torfowiska lub brzegi rzek i jezior. Obie formy wymagają, zarówno dla żerowania, jak i gnieźdzenia, obecności martwych drzew, przede wszystkim świerków. Jest to gatunek przystosowany do lasów świerkowych w późnych stadiach sukcesji, zawierających duże ilości osłabionych drzew zaatakowanych przez korniki, pogorzelisk, obszarów podmokłych. W ściśle chronionej części Białowieskiego PN najczęściej występuje w borach i lasach podmokłych. Pojedyncze pary zasiedlają sporadycznie również grądy, w których świerki stanowią tylko niewielką domieszkę. Dla stałego występowania gatunku konieczna jest jednak obecność martwych i zamierających świerków. Zarówno w warunkach alpejskich, jak i w Puszczy Białowieskiej jest to nie mniej niż ok. 20 drzew o pierśnicy >21 cm/ha (4000 świerków/terytorium).

Ponieważ martwe świerki są rutynowo usuwane w ramach stosowanych procedur gospodarki leśnej (zwalczanie szkodników owadzych), dzieciot trójpalczasty znajduje obecnie warunki do życia jedynie w rezerwatach ścisłych i miejscach bardzo trudno dostępnych, gdzie martwych drzew nie sposób usunąć.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

9110 Kwaśne buczyny (*Luzulo-Fagenion*)

9130 Żyzne buczyny (*Dentario glandulose-Fagenion*, *Galio odorati-Fagenion*)

9410 Górskie bory świerkowe (*Piceion abietis* część – zbiorowiska górskie)

9420 Górski bór limbowo-świerkowy (*Pino cembrae-Piceetum*)

91D0 Bory i lasy bagienne

91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe

91P0 Jodłowy bór świętokrzyski (*Abietetum polonicum*)

Rozmieszczenie geograficzne

Występuje w Eurazji (od Skandynawii przez Syberię po Kamczatkę i Japonię), a także w Ameryce Północnej. W Europie zasięg pokrywa się z rozmieszczeniem świerka. W całym areale występowania wyróżniono 5 podgatunków. W europejskiej w strefie tajgi, od Norwegii po Ural i dalej na wschód przez południową część strefy tajgi do gór Altaj, północnej Mongolii, Mandżurii i Sachalina, występuje podgatunek nominatywny (tajgowy) *P. t. tridactylus*, natomiast góry Europy (Karpaty, Alpy, góry Bułgarii, Chorwacji i Grecji) na wschód do północno-wschodniej Korei i Japonii zasiedla podgatunek *P. t. alpinus* (alpejski). Inne podgatunki zamieszkują tereny północnej tajgi na wschód od Uralu, Kamczatkę i południowo-zachodnie Chiny.

Rozmieszczenie w Polsce

Dzieciot trójpalczasty gnieździ się tylko w dwóch rejonach Polski – podgatunek tajgowy w dużych masywach leśnych na północnym wschodzie, a górski w Karpatach. Podgatunek tajgowy najliczniej występuje w Puszczy Białowieskiej, gdzie liczebność ocenia się na kilkadziesiąt par. Nielicznie gnieździ się również w Puszczech Knyszyńskiej, Augustowskiej i Boreckiej. Podgatunek alpejski gniazduje w całych Karpatach, od Babiej Góry po Bieszczady. Najliczniej występuje w Tatrach, Beskidzie Niskim i Bieszczadach.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): VU gatunek narażony na wyginięcie

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie na obszarach chronionych

Z nizinnych obszarów chronionych najwięcej dzieciotów trójpalczastych występuje w Białowieskim PN. Nielicznie gnieździ się w PK Puszczy Knyszyńskiej. Dla populacji górskiej największe znaczenie ma Tatrzański PN. Po kilka par

występuje też w innych parkach narodowych: Gorczańskim PN, Babiogórskim PN, Magurskim PN i Bieszczadzkim PN oraz w parkach krajobrazowych Popradzkim PK i Jaśliskim PK. Łącznie około połowy polskiej populacji występuje w obrębie obszarów chronionych.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji lęgowej dzięcioła trójpalczastego szacuje się na 48 000–160 000 p. Prawdopodobnie najliczniej występuje na terenie Rosji (10 000–100 000 p.), ponadto liczne populacje zamieszkują obszar Finlandii (15 000–20 000 p.), Szwecji (5500–7500 p.) i Norwegii (5000–10 000 p.).

W minionych wiekach w Polsce, analogicznie do innych obszarów Europy, na skutek wyrębów starodrzewi świerkowych i usuwania z lasów martwych świerków, prawdopodobne było wycofywanie się dzięciołów z wielu obszarów i silny spadek ich liczebności na pozostałych. Z większości rejonów kraju brak danych historycznych dokumentujących to zjawisko. Jeszcze na początku XX w. dzięcioł trójpalczasty sporadycznie gniazdował w Sudetach. Jednak w ostatnich dziesięcioleciach, mimo intensywnych obserwacji na Śląsku i stwierżeń pojedynczych osobników w sezonie lęgowym, gniazdowania tego gatunku w Sudetach nie udało się potwierdzić. Obecnie rozmieszczenie dzięcioła trójpalczastego w Polsce jest stabilne. Jego liczebność zmienia się prawdopodobnie w zależności od intensywności zabiegów gospodarczych w lasach, brak jednak wieloletnich obserwacji potwierdzających zmiany liczebności na poszczególnych obszarach kraju.

Podgatunek tajgowy w latach 90. występował najliczniej w Puszczy Białowieskiej (kilkadziesiąt par), mniej licznie w Puszczech Knyszyńskiej, Augustowskiej i Boreckiej. Łącznie jego liczebność na tych terenach nie przekracza prawdopodobnie 100–120 p. Podgatunek alpejski najliczniej występuje w Tatrach – w Tatrzańskim PN (w 1994 stwierdzono go na 37 stanowiskach), Górcach, Beskidzie Niskim (10–20 p.), Bieszczadach (10–15 p.) i Górach Stożkowych (8–10 p.). W sumie liczebność w Karpatach można szacować na 70–100 p. Łącznie liczebność dzięcioła trójpalczastego w Polsce kształtuje się na poziomie 200 p.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce utrata siedlisk w wyniku:

- braku drzewostanów o wystarczającej ilości martwych i zamierających świerków. Dla stałego występowania gatunku w warunkach alpejskich i w Puszczy Białowieskiej jest to nie mniej niż ok. 20 drzew o pierśnicy >21 cm/ha. Przy takim zagęszczeniu martwych i zamierających świerków jedna para ptaków potrzebuje obszaru ok. 200 ha (ok. 4000 martwych świerków).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- zmienić zasady gospodarki leśnej i zapisy Instrukcji Ochrony Lasu w taki sposób, aby było możliwe pojawianie się i zachowanie w lesie martwych świerków w wymaganej przez ten gatunek ilości i jakości;
- wprowadzić całkowity zakaz wyrębu martwych i zamierających świerków na obszarach objętych przestrzenną formą ochrony przyrody;
- wydzielić w lasach gospodarczych bloki lasu z dużym udziałem starych świerczyn, o powierzchni nie mniejszej niż 200 ha każdy, połączonych ze sobą korytarzami ekologicznymi umożliwiającymi przemieszczanie się ptaków. Obszary te, obejmujące ok. 20% kompleksu leśnego, muszą zostać wyłączone z cięć sanitarnych. Na pozostałych 80% obszaru lasu wyręby sanitarne mogą być wykonywane w pełnym zakresie.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- opracować metodykę dokładnych ocen liczebności;
- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- przeżywalność
- sukces lęgowy;
- dyspersję w obrębie krajowej populacji lęgowej;
- pokrewieństwo genetyczne populacji karpackiej i nizinnej;
- wpływ gospodarki leśnej na stan populacji gatunku;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena obecności (lub braku) dzięcioła trójpalczastego, prowadzona na powierzchniach wyznaczonych w podstawowych ostojach tego gatunku w kraju, w okresie tuż przed przystąpieniem do lęgów (na niżu 2. połowa kwietnia), przy zastosowaniu stymulacji magnetofonowej, połączona z oceną dostępności martwych i zamierających świerków;
- stała rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych na terenie kraju. Metodyka poszukiwania nowych stanowisk do ustalenia.

Bibliografia

- AHLÉN I. 1975. Forestry and the bird fauna in Sweden. *Ornis Fennica*, 52: 39–44.
- AMCOFF M., ERIKSSON P. 1996. Occurrence of three-toed woodpecker *Picoides tridactylus* at the scales of forest stand and landscape. *Ornis Svecica*, 6: 107–119.
- ANGELSTAM P. i inni (w druku). Habitat suitability index modelling as a conservation tool—a review of habitat parameters for forest birds in the Baltic Sea region. *Ecological Bulletins*, 51.

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- BÜTLER R., SCHLAEPFER R. 2001. Three-toed Woodpeckers as an alternative to bark beetle control by traps. W: Pechacek P, D'Oleire-Oltmanns W. (red.) International Woodpecker Symposium. *Nationalpark Berchtesgaden. Forschungsbericht*, 48: 13–26.
- GLUTZ v. BLOTZHEIM U. N., BAUER K. M., BEZZEL E. (red.) 1994. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 9. *Columbiformes-Piciformes*. Wiesbaden, 1148 s.
- PECHACEK P., KRISTIN A. 1993. Diet of woodpeckers, *Piciformes* in Berchtesgaden National Park. *Vogelwelt*, 114: 165–177.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WALANKIEWICZ W., CZESZCZEVIK D., MITRUS C., BIDA E. 2002. Znaczenie martwych drzew dla zespołu dzięciołów w lasach liściastych Puszczy Białowieskiej. *Not. Orn.*, 43: 61–71.
- WASILEWSKI J. 2001. *Picoides tridactylus* (Linne, 1758) - Dzięcioł trójpalczasty. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 250–252.
- WESOŁOWSKI T. 1989. Nest-sites of hole-nesters in a primaeval temperate forest (Białowieża National Park, Poland). *Acta orn.*, 25: 321–351.
- WESOŁOWSKI T., CZESZCZEVIK D., MITRUS C., ROWIŃSKI P. 2003. Ptaki Białowieskiego Parku Narodowego. *Not. Orn.*, 44: 1–31.
- WESOŁOWSKI T., TOMIAŁOJĆ L. 1986. The breeding ecology of woodpeckers in a temperate primaeval forest-preliminary data. *Acta orn.*, 22: 1–22.

Tomasz Wesołowski